

УДК 323.173: 327.35

*Наталія ГОРЛО
(Запоріжжя)*

ІРЕДЕНТИЗМ ЯК ФОРМА РАДИКАЛЬНОЇ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ

Сучасний світ продукує багато ідентичностей, серед яких однією з найбільш усталених і найменш підвладних трансформаціям є етнічна ідентичність. Належність індивіда до певного етносу усвідомлюється змалку, а прагнення захистити інтереси свого етносу найчастіше актуалізується у кризові періоди. Етнополітичні процеси багато в чому визначають динамічну картину сучасного світу, і особливу роль у цьому відіграє конфліктна взаємодія між представниками різних етносів. Кожна етнічна група, прагнучи задовольнити свої інтереси, формує власний тип політичної поведінки. Багато конфліктів міждержавного характеру пов'язані з прагненням етносів реалізувати право на самовизначення, але воно вступає у протиріччя з іншим принципом – територіальної цілісності державних кордонів.

Іредентизм як одна з форм буття етносу в політичних реаліях найбільш плідно

досліджується представниками етнополітології. Напрацювання у дослідженні феномену іредентизму мають зарубіжні науковці Е. Гелнер, Дж. Гоксек, Д. Горовіц, Д. Ландау, Н. Чейзен та інші. Серед російських науковців іредентизм знайшов відображення у працях А. Аклаєва, Р. Бараш, О. Садохіна, В. Тураєва, В. Шабаєва та інших науковців. Українські вчені розглядають іредентизм як один з проявів етнополітичної поведінки. Етнополітична поведінка визначається як послідовність реальних кроків суб'єкта етнополітики у відповідь на виклик, що його кидає етнополітична ситуація, яка утворюється внаслідок діяльності всіх інших суб'єктів етнополітичного процесу [9, с. 492]. До радикальних форм етнополітичної поведінки, які несуть загрозу цілісності держави, Р. Коршук відносить сепаратизм і іредентизм [8, с. 94]. У цьому контексті роль іредентизму у виникненні міжнародних конфліктів дослідив Б. Бернадський [3]. У цілому іредентизм як політичне явище в українській політичній науці вивчений недостатньо, тим часом він став актуальним для України, оскільки як сусідні держави мають іредентистські наміри стосовно окремих українських територій (наприклад, Росія, Румунія), так і в самій Україні наявні іредентистські настрої, найбільш яскраві у Криму.

Метою даного дослідження є аналіз іредентизму як форми радикальної етнополітичної поведінки, яка створює певні загрози для соціально-політичної стабільності всередині поліетнічних держав і у міжнародних відносинах. Дослідницькі завдання полягають у визначенні сутності іредентизму і виявленні етнополітичних ризиків, які він продукує.

У науковій літературі існує багато визначень іредентизму, що, на нашу думку, пов'язано з багатоаспектністю самого явища і різноманітністю форм його прояву. Найчастіше в етнополітології іредентизм визначають як різновид етнополітичного руху, характерний для так званих «розділених» народів – етнічних груп, територія компактного проживання яких розділена державними або адміністративними кордонами. А. Аклаєв розуміє етнічний іредентизм як об'єднувальні або воз'єднувальні рухи етнічних груп, які розділені державними кордонами між двома чи кількома державами [1, с. 159]. Так само Р. Коршук визначає іредентизм як форму етнополітичної поведінки, що представляє собою прагнення до об'єднання в єдину державу етнічної спільноти, представники якої проживають на територіях, що перебувають під контролем інших держав [8, с. 94]. Оскільки частини розділеного народу можуть мати різний політичний статус, формуються різні варіанти об'єднувальних рухів. Найчастіше під іредентизмом розуміють саме той випадок, коли одна частина розділеного народу вже має власну державу, а їхні етнічні родичі проживають на правах етнічної меншини на суміжній території у сусідній державі (сербський народ – Сербія, Хорватія, Словенія, Боснія). Інші варіанти об'єднувальних рухів представляють собою етнічний уніонізм, наприклад, прагнення до об'єднання двох частин одержавленого корейського народу або об'єднання нині бездержавних курдів в одному політичному утворенні.

Специфіка іредентизму полягає у тому, що його ініціаторами може бути як етнічна меншина, яка зазнає утисків у сусідній державі, так і вже етнічна більшість, яка прагне об'єднати всіх етнічних родичів в одній державі. Саме це обумовило появу таких визначень іредентизму, які містять у собі посилання на ініціатора руху. На думку Р. Бараш, на сьогоднішній день ініціатором іредентизму найчастіше виступає не держава, а етнічна меншість, у зв'язку з чим вона дає таке визначення іредентизму: «...іредентизм можна визначити як спробу конкретної етнічної групи, яка проживає на території певної держави, воз'єднатися зі спорідненим їй етнічно (або таким, що розуміється спорідненим за будь-якими іншими ознаками) населенням іншої (однієї чи більше) держави. Важливим аспектом іредентизму є прагнення до об'єднання не тільки етнічно споріднених груп, але й територій їх проживання» [2, с. 156,157]. Однак, як свідчить історія, іредентистські настрої часто ініціюються правлячою елітою національної держави, як, наприклад, у Греції у XIX – XX ст. стосовно приєднання македонських земель, заселених греками, або у сучасній Румунії з приводу Молдови. У цьому випадку іредентизм стає напрямом зовнішньої політики держави. На цьому зроблено наголос у визначенні іредентизму, запропонованому В. Євтухом: «іредентизм – термін, який використовувався для означення захисту анексованих територій, керованих іншою державою. Сьогодні цей термін вживається для визначення політики тієї чи тієї держави, політичного руху, спрямованих на об'єднання народу, етносу, нації у рамках одного етнополітичного організму (держави)» [5, с. 165]. Тож слушно зауважує С. Голунов про недостатність одного з двох чинників для появи іредентизму: «Важко уявити собі, наприклад,

щоб іредентистський рух досяг своєї мети без явної або хоча б прихованої підтримки зовні. З іншого боку, одного тільки бажання зовнішнього актора мобілізувати «співвітчизників» для відторгнення території також навряд чи достатньо» [4].

На нашу думку, відсутність одного з ініціаторів або нестійкість його намірів не пояснює причину невдач сучасного іредентизму, оскільки навіть обопільна ініціатива з боку обох частин «розділеного народу» ще не гарантує успіху, адже іредентизм торкається інтересів інших політичних акторів – держави, у якій проживає іредента – група, що прагне возз'єднатися з одержавленою більшістю, і світової спільноти. Далеко не всі іредентистські рухи і не кожна іредентистська політика держави досягають мети, що значною мірою пояснюється ризиками, які формує іредентизм. Етнічні ризики пов'язуються з негативним впливом етнічного фактора на політичний, соціальний та культурний розвиток поліетнічного суспільства [5, с. 276]. Іредентизм може оцінюватися досить позитивно з точки зору реалізації права етнічної групи на самовизначення, однак розглядається негативно з позиції збереження цілісності державних кордонів багатоетнічної держави, у якій проживає іредента. З огляду на це у політологічній літературі іредентизм розглядається як радикальна форма етнополітичної поведінки і різновид етнічного радикалізму, в якому проявляється феномен етнічної деструктивності. В. Євтух визначає етнічний радикалізм як крайню, беззастережну відданість поглядам, ідеям своєї етнічної спільноти, яка стимулює рішучі дії щодо захисту своїх прав і просування інтересів своєї етнічної спільноти [5, с. 272]. На думку С. Рибаківа, «глибинне джерело етнічного радикалізму пов'язане з виникненням на певному історичному етапі протиріччя між етнічним і політичним принципами структурування соціосфери» [11, с. 7]. Дійсно, підґрунтям іредентистських гасел виступає прагнення політиків сумістити етнічні і політичні кордони, але ці наміри вступають у протиріччя з намаганням керівництва багатоетнічних держав зберегти цілісність своїх державних кордонів.

Вже сам факт існування іреденти у державі створює потенційну загрозу внутрішньополітичній стабільності. Якщо етнічна група не відчуває себе ущемленою в правах, має досить високий статус, іредентизм може й не виникнути. Появі іредентистських рухів можуть сприяти багато причин, з-поміж яких незадоволення етнічної групи своїм соціально-економічним становищем, низьким політичним статусом, наявністю дискримінації саме за етнічною ознакою, неможливістю вільно розвивати свою культуру. Не останню роль відіграє послідовна іредентистська політика, яку цілеспрямовано проводить сусідня держава. Держава, у якій проживає іредента, може діяти двома способами: 1) проведення жорсткої асиміляційної політики, депортацій, етнічних чисток (наприклад, етнічні чистки у період югославської кризи у 1990-х рр.); 2) надання статусу автономії або інших компенсацій для нівелювання іредентистських настроїв. Таку практику реалізує сучасна Македонія, чверть населення якої складають албанці. Албансько-македонські відносини завжди були досить складними, проте на сьогодні вони врегульовані: у кінці 1990-х рр. Збори Македонії ухвалили поправки до Конституції, за якими албанська мова визнавалася офіційною і розширювалися права албанських громад у культурно-освітній сфері [12, с. 228]. У будь-якому випадку поява іредентизму є нагальною проблемою, яку держава не може ігнорувати.

Загроза з боку іредентизму полягає у тому, що він може стати зручним інструментом для обґрунтування агресивної політики держави, яка проводиться не тільки під гаслами возз'єднання «розділеного народу» в одній державі, але й під гаслами повернення історичних територій навіть у тому випадку, якщо етнічна група там вже не проживає. Р. Осборн проаналізував природу самовизначення і слушно зауважив, що «філософія самовизначення націй несе у собі і більш віддалену небезпеку: етнічна спільнота як першоорганізуючий принцип у подальшому породжує принцип відповідальності за представників цієї етнічної групи в інших країнах» [10, с. 123, 124].

Важлива роль у формуванні іредентизму як зовнішньополітичного курсу держави належить політичним елітам, які здійснюють етнополітичну мобілізацію шляхом формування етнічної ідеології. А. Аклаєв визначає етнічну ідеологію як теоретичну форму етнічної свідомості, яка пояснює сучасне становище групи і визначає цілі етнополітичного руху [1, с. 465]. Провідники національно-визвольних змагань втілюють іредентистські гасла у політичних доктринах, на основі яких відбувається формування програмних настанов політичних партій. Невід'ємною складовою етнічної ідеології іредентистів є доктрина «Великої

держави», сформована тими народами, які тривалий час перебували під владою інших держав, але вступили на шлях національного визволення. Доктрина спирається на позитивні факти з історичного минулого, які засвідчують успішний розвиток народу, і робить наголос на відновленні державності в колишніх кордонах. Доктрини «Великої держави» сформували Албанія, Греція, Румунія, Сербія, Угорщина, Хорватія. Радикальний характер етнічної ідеології іредентизму пояснюється також тим, що вона має потужний конфліктогенний потенціал, оскільки може втілитися в масову свідомість почуття непримиренності до інших народів і сформувати етноegoїзм та етнофобію.

У крайніх проявах іредентизм як напрям зовнішньої політики набуває агресивного характеру, і щоб надати загарбницьким намірам переконливої аргументації, їх замасковують прагненням захистити інтереси національних меншин, які проживають у сусідніх державах. Прикладом є нацистський режим, який під приводом захисту німецьких меншин здійснив приєднання чеських і австрійських територій, компактно населених етнічними німцями (анексія області Судет від Чехословаччини за Мюнхенським договором і аншлюс Австрії у 1938 р.). Така політика держави характеризується як агресивний іредентизм, який має подвійний характер. З одного боку, наміри державного керівництва возз'єднати «розділений народ» в кордонах однієї держави, до того ж активно пропаговані, більшістю населення сприймаються позитивно. З іншого боку, експансіоністські наміри дуже часто тільки маскуються іредентистськими гаслами, фактично ж більше представляють собою реалізацію «пан-ідей», оскільки приклад Німеччини свідчить про те, що приєднання територій, населених етнічними німцями, було тільки початком широкої експансії на інші європейські країни.

Радикальний характер іредентизму полягає у тому, що, зачіпаючи політико-територіальні інтереси різних держав, іредентизм стає джерелом міждержавного конфлікту, який може існувати у різних видах – аж до збройних конфліктів і локальних війн. Цю думку проводить Дж. Гоксек, який стверджує, що іредентистські конфлікти часто провокуються суверенними державами. Оскільки у держав є ресурси для ведення повномасштабних війн, ці конфлікти мають тенденцію посилюватися або ставати міжнародними. У той же час іредентистські конфлікти, ініційовані меншинами, не виходять на такий рівень інтенсивності і сили, як розпочаті суверенними державами [13]. Політична конфліктологія розглядає іредентизм як різновид етнополітичного конфлікту, мета якого – розв'язання етнотериторіальних міждержавних суперечок. Усі етнополітичні конфлікти є багатофакторними, оскільки важливу роль у їх появі відіграють взаємні «історичні образи», низький соціально-економічний рівень розвитку і низький політичний статус іреденти у складі багатоетнічної держави, етноконфесійні розбіжності тощо. Етнополітичні конфлікти характеризуються послідовним відстоюванням державами своїх територій, оскільки вихід частини території з-під контролю може стати ознакою слабкості держави. Агресивний потенціал іредентизму набув особливого прояву у міжнародних відносинах у другій половині ХХ ст., коли він став причиною ряду збройних конфліктів. Є чимало прикладів, серед яких – спроба Вірменії приєднати Нагірний Карабах, який перебував у складі Азербайджану. Рух за приєднання Нагірного Карабаху до Вірменії почався у 1988 р. Азербайджанці сприймали вимоги вірмен як посягання на суверенітет їхньої держави, вірмени розглядали це як реалізацію права етносу на об'єднання. Коли 12 липня 1988 р. влада Нагірного Карабаху заявила про вихід з Азербайджанської РСР і приєднання до Вірменії, азербайджанці організували погром вірменського населення в Баку [7, с. 74].

Чи не найяскравіший приклад міждержавних конфліктів, що виникли на ґрунті іредентизму, демонструють країни – колишні республіки Югославії. У цій багатоетнічній державі не був повністю дотриманий національно-територіальний принцип розмежування кордонів між суб'єктами федерації, що обумовило територіальні претензії між незалежними державами після розпаду Югославії. Більшою мірою це стосується Косово, яке розглядають як частину своєї історичної батьківщини і серби, і албанці. У 1974 р. Косово отримало статус автономії у складі Республіки Сербія, однак кількісне переважання албанського населення спряло формуванню настроїв щодо приєднання до Албанії. У 1989 р. під тиском сербської меншини краю президент Югославії С. Мілошевич відмінив автономію Косово. У 1990 р. етнічні албанці проголосили незалежність Косово. Протягом 1992-1998 рр. тривав збройний конфлікт між албанцями і сербами, а у 1998 р. НАТО втрутилося у ситуацію, розпочавши бомбардування Сербії. Втручання НАТО у Косовський конфлікт мало дестабілізуюче значення,

оскільки характеризувалося проалбанським спрямуванням. У 2008 р. Косово проголосило незалежність, що стало своєрідним прецедентом. У сучасному світі втручання інших держав чи міжнародних організацій у внутрішні справи новоутворених держав досить поширене явище, що підтверджує зацікавленість світової спільноти у врегулюванні територіальних питань.

Отже, радикалізм іредентизму полягає у загрозі стабільності ситуації у внутрішньополітичному просторі і на міжнародній політичній арені в цілому. ООН декларує принцип реалізації права націй на самовизначення, однак принцип територіальної цілісності держави і непорушності її кордонів визнається пріоритетним. Саме тому Віденська декларація (1993 р.) підкреслила неприпустимість порушення або послаблення територіальної цілісності держав, але закріпила право добиватися незалежності для тих народів, які перебувають у колоніальній або іншій залежності. ООН схвалює нерадикальні способи розв'язання протиріч, наприклад, коли держава, яка проводить іредентистську політику, обмежується посиленням свого впливу на територію компактного проживання етнічних родичів або ж підтримує їхні сепаратистські наміри. Наприклад, у Румунії досить популярна ідея «Великої держави», яка передбачає об'єднання Румунії, Молдови і Північної Буковини. І хоч румунські націоналісти ще сподіваються на появу «Великої Румунії», на сучасному етапі багаторічна суперечка між Румунією і Молдовою завершилася підписанням у червні 2000 р. між Румунією і Молдовою Договору про привілейоване партнерство і добросусідство [6, с. 332].

Особливістю іредентизму як зовнішньополітичної стратегії є те, що лозунги об'єднання груп розділеного народу в межах однієї держави маскують прагнення влади переслідувати не тільки політичні, а й економічні цілі. Наприклад, іредентизм, ініційований одержавленою більшістю і підкріпленій економічними інтересами, є однією з причин конфлікту між Киргизією і Таджикистаном за спірну територію – анклав Ворух у Баткенському районі Киргизії, де компактно проживають етнічні таджики. Прагнення возз'єднати всіх етнічних таджиків в одній державі доповнюється цілком прагматичними цілями політичної еліти Таджикистану контролювати транспорту магістраль, яка пролягає на території анклаву і поєднує Лайлякський район Таджикистану з іншою частиною країни [7, с. 40].

Навіть у випадку успіху іредентистів ще одні загрози можуть виникнути внаслідок приєднання етнічної групи до одержавленої більшості. Хоч такий варіант буде означати успішне досягнення поставленої мети, проте, як не дивно, він не влаштує усіх учасників. Групи «розділеного народу», маючи тривалий досвід проживання у межах різних державних утворень, формують власні культурні традиції, що нині демонструють греки Кіпру і материкової Греції. В історії грецького народу вже був приклад організації співжиття двох груп зі сформованими специфічними культурними традиціями. У 1921 р. Греція ініціювала війну проти Туреччини, яку прогнала. За Лозаннським мирним договором 1923 р. Греція повертала Туреччині Смірну, острови Тенедос і Імброс. Хоч територіальні претензії Греції були не реалізовані, частково іредентистські вимоги задовольнялися через закріплене у договорі зобов'язання для обох країн здійснити обмін населенням. В 1923-1924 рр. почався обмін населенням за критерієм віросповідання. До Греції з Малої Азії переселилося майже 1,1 млн. православних, до Туреччини з Греції – 380 тис. мусульман. Прибулі поселялися на землях, що були приєднані до Греції на рубежі XIX – поч. XX ст. Поява поселенців значно збільшила грецьку етнічну групу. Наприклад, у Західній Тракії у 1918 р. греки становили менше 20%, а після здійснення обміну їх кількість зросла до понад 60% [12, с. 140]. Поселенці нелегко звикали до нових умов проживання, тому що існували культурні і мовні розбіжності між ними і корінними мешканцями. Економічні труднощі держава намагалася подолати сукупністю таких заходів, як надання кредитів, наділення землею, влаштування на роботу.

Крім того, в об'єднанні можуть бути незацікавлені й еліти «розділеного народу», оскільки в межах однієї держави потенційно загостриться боротьба за владу між різними елітними угрупованнями. Зазначені ризики, які потенційно можуть виникнути внаслідок об'єднання і створюють певні побоювання в обох сторін, засвідчують декларативний характер іредентистських гасел, які не враховують труднощів, що постають перед державою у постіредентистський період.

Отже, радикальний характер іредентизму полягає у тому, що, по-перше, іредентизм, ініційований іредентою, сприймається поліетнічною державою як загроза її територіальній цілісності і джерело внутрішньополітичної нестабільності, тому, у свою чергу, потребує

активних дій держави для подолання проблеми; по-друге, іредентизм, ініційований одержавленою більшістю «розділеного народу», стає напрямом зовнішньої політики держави і таким чином обумовлює розгортання міждержавного політичного конфлікту, що створює загрози для нестабільності на міжнародній політичній арені. У будь-якому випадку світова спільнота повинна сформувати адекватну реакцію на прояви іредентизму, не допустивши його дестабілізуючого впливу на політичну сферу. Подальші дослідження іредентизму як форми радикальної етнополітичної поведінки можуть спрямовуватися як на поглиблене дослідження соціокультурних факторів (ціннісних установок, орієнтацій, стереотипів), які посилюють радикальний характер іредентизму, так і на вироблення ефективних механізмів узгодження інтересів учасників політичної взаємодії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Аклаев А. Р. Этнополитическая конфликтология : Анализ и менеджмент / А. Р. Аклаев. – М. : Дело, 2005. – 472 с.
2. Бараш Р. Ирредентизм как категория дискурса и политической практики / Р. Бараш // Вестник Российской нации. – 2012. – № 2-3. – С. 151-171.
3. Бернадський Б. В. Ирредентизм як джерело міжнародних конфліктів [Електронний ресурс] / Б. В. Бернадський. – Режим доступу: <http://www.kyuu.edu.ua/vmv/v/06/bernadskiy.htm>
4. Голунов С. В. Проблема ирредентизма : ситуация в российском пограничье на фоне мирового опыта [Электронный ресурс] / С. В. Голунов. – Режим доступа : <http://ashpi.asu.ru/ic/?p=2110>
5. Євтух В. Б. Етнічність : енциклопедичний довідник / В. Б. Євтух ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Центретноглобалістики. – К. : Фенікс, 2012. – 396 с.
6. Заболотный В. М. Новейшая история стран Европы и Северной Америки: Конец XX – начало XXI века : Учеб. пособие для студентов / В. М. Заболотный. – М. : ООО «Издательство АСТ» ; ООО «Издательство Астрель», 2004. – 494 с.
7. Кавтарадзе С. Д. Этнополитические конфликты на постсоветском пространстве / С. Д. Кавтарадзе. – М. : Экзамен, 2005. – 224 с.
8. Коршук Р. М. Етнополітологія : навчальний посібник / Р. М. Коршук. – К. : Алерта, 2011. – 200 с.
9. Мала енциклопедія етнотериторіознавства / Ю. І. Римаренко (відп. ред.). – К. : Генеза, 1996. – 492 с.
10. Осборн Р. Национальное самоопределение и целостность государства / Р. Осборн // Общественные науки и современность. – 1993. – № 5. – С. 122-126.
11. Рыбаков С. Е. Анатомия этнической деструктивности. II. Этнический радикализм / С. Е. Рыбаков // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 2001. – № 4. – С. 3-39.
12. Яровий В. Ф. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн XX століття : Підруч. для вищих навч. закладів / В. Ф. Яровий. – К. : Генеза, 2005. – 816 с.
13. Gokcek G. Irredentism versus Secessionism: The Potential for International Conflict [Електронний ресурс] / G. Gokcek. – Режим доступу : <http://ssrn.com/abstract=1595095>

АНОТАЦІЯ

Горло Н. ІРЕДЕНТИЗМ ЯК ФОРМА РАДИКАЛЬНОЇ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті розглядається іредентизм як об'єднувальний рух етнічних груп, розділених кордонами між кількома державами. Радикальний характер іредентизму пояснюється тим, що він формує етнічні ризики: загрозу територіальній цілісності держави, у якій проживає іредента і виникнення міждержавних територіальних конфліктів. Досліджується агресивний іредентизм, який обґрунтовує експансіоністську політику держави.

Ключові слова: іредентизм, розділений народ, етнополітична поведінка, етнополітичний конфлікт.

SUMMARY

Gorlo N. IRREDENTISM AS A RADICAL FORM OF POLITICAL BEHAVIOR

The article deals with irredentism as the unifying movement of ethnic groups, separated by boundaries between the several states. Irredentism has radical nature because it forms ethnic risks: threat to the territorial integrity of the state, which is home to the irredentists, the emergence of interstate territorial conflicts. The author explores the aggressive irredentism, which justifies expansionary government policies.

Key words: irredentism, a divided people, ethno-political behavior, ethno-political conflict.